

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Döden hälsar på i barnboken

Lassén-Seger, Maria

Published in:
Opsis barnkultur

Published: 01/01/2016

Document Version
Accepted author manuscript

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Lassén-Seger, M. (2016). Döden hälsar på i barnboken. *Opsis barnkultur*, (3), 32–39. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe202201147070>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Döden hälsar på i barnboken

Kan och ska en skriva om precis allt för barn, är det många som undrar. Borde inte barnboken få vara ett skyddat rum för glädje, fantasi och framtidstro? Gärna så att läsningen, likt ett sömnpiller, fungerar som trygg "godnattsaga". Frågan om vad som är lämplig och olämplig läsning för barn har hängt med så länge barnboken funnits. Den speglar vuxenvärldens syn på barn och barnuppfostran och den säger också något om synen på läsning. Vill en strykas medhårs och bekräftas av det en läser eller vill en utmanas och skakas om? Sanningen ligger som oftast någonstans mittemellan, både för unga och äldre läsare. Ibland är underhållningsläsningen den underbaraste av upplevelser, ibland sätter en omvälvande läsupplevelse djupa spår och leder till nya insikter. Därför behövs både lättsamma och svårmodiga barnböcker som tar sina unga läsare på allvar och erbjuder bredd och djup. Det är som i Ulf Stark och Anna Höglunds briljanta bilderbok *Skuggbarnen* (2014): utan skuggor, inga sagor.

Ett av de mest känsliga ämnena att skriva om för yngre barn i vår tid är döden. Det har inte alltid varit så. I 1600- och 1700-talets engelskspråkiga puritanska barnlitteratur var lyckliga dödsbäddsscener vanliga. Här gick präktiga barn i döden med ett leende och en bön på läpparna eftersom de fick dö syndfria. De goda barnen föregick med gott exempel, medan de stygga dog en plågsam död som varning för olydnadens följder. Med dagens ögon sett skildrades döden – och i synnerhet *barns* död – väldigt rakt på sak långt in på 1800-talet. Tänk bara på pojken i Heinrich Hoffmans dundersuccé *Der Struwwelpeter* (1845) som vägrar äta soppa och tynar bort och dör eller flickan som leker med tändstickor och brinner upp.

Idag är det varken populärt eller socialt acceptabelt att skrämna barn till lydnad under dödshot. Istället är det vanligt i efterkrigstida och samtida barnlitteratur att ge döden ett lekfullt, poetiskt uttryck som inger tröst och livsmod. I den här artikeln tar jag en titt på ett urval nya och klassiska svenska bilder- och kapitelböcker som på olika spännande sätt skildrar livets och dödens gåta.

Den allvarsamma begravningsleken

Det vanligaste sättet att ta sig an temat med viss distans är att skildra sorgen över ett djur som dör. Det kan vara ett älskat husdjur som i Ulf Nilsson och Anna-Clara Tidholms *Adjö, herr Muffin* (2002) eller andra upphittade döda smådjur som i Ulf Nilsson och Eva Erikssons *Alla döda små djur* (2006). I den förra bilderboken får

saknaden och sorgen en försonande klangbotten i att herr Muffin hann leva ett långt innehållsrikt liv. Han hade fru och barn, blev kelad med så gott som varje dag och njöt av hela 728 gurkor under sin livstid. Herr Muffin får till och med en statlig begravning som visas på TV. Den senare bilderboken skildrar osentimentalt barns begravningslekar. Firman Begravningar AB rycker ut för att hjälpa alla stackars döda djur som ligger på marken. De fixar världens bästa begravningar där en gräver, en annan skriver dikter och en tredje gråter.

Nya bilderböcker med ett liknande grepp är Anna Ehring och Lotta Geffenblads finstämda *Gammelmormor, Daisy och döden* (2016) samt mer skojfriska Peter Schössows *Ska det vara så här??!* (2016). Den förra utspelar sig en vacker sommardag då flickan Daisy hittar en död näbbmus och gammelmormor varsamt lotsar henne genom en stämmingsfull begravning fram till insikten om att också gammelmormor snart ska dö. Den äldre släktingens lugna inställning till livets slut ackompanjeras av bildernas mjukt färgmättade och livsbejakande sommargrönska. Den andra bilderboken har ett helt annat tonläge. De serie-aktigt karikatyriska bilderna bär berättelsen framåt medan texten är knapp. En grupp udda figurer i en park ser en sammanbiten flicka gå förbi och följer efter henne för att ta reda på vad som är på tok. Allt emellanåt stannar flickan och ropar ilsket till de hon möter: ”Ska det vara så här??!”. Men hon får inget svar. Det kluriga upplägget väcker också läsarens nyfikenhet. När figurerna (och läsaren) väl får veta att flickans fågel dött bidrar de med empati och förståelse och föreslår genast en begravning som blir både sorglig och fylld av ljusa minnen.

Vart tar alla döda vägen?

Barnböcker kring temat döden handlar ofta om vart de som dör tar vägen. I Thomas och Anna-Clara Tidholms bilderboksklassiker *Resan till Ugri-la-brek* (1987) skildras döden som ett gåtfullt försvinnande. Morfar är borta och barnen Myran och Hinken skapar själva sin egen mytologi kring vart han tagit vägen. I Gro Dahle och Svein Nyhus *Roy* (2009) inventerar pojken som mist sin älskade hund alla närståendes efterdöden-förklaringar, men väljer till slut sin egen förklaring att Roy finns kvar i honom, som ett minne.

Tilltron till barns förmåga att med hjälp av fantasin och leken hitta svar på de stora livsfrågorna är fortsättningsvis stark i de nyaste bilderböckerna på temat döden. Hellre än att serveras färdiga svar får barnen i böckerna formulera sina egna,

trösterika visioner av livets slut. Bildsättningen är ofta glatt färgstark, vilket förstärker berättelsens positiva grundton. Stian Holes *Annas himmel* (2013) bjuder på färgfest kryddad med orientaliska och surrealistiska inslag. I en ömsint dialog mellan Anna och hennes pappa dryftas saknaden efter en mamma/maka som antyds ha dött, även om det aldrig sägs rakt ut. Anna målar upp ett vackert och vardagligt paradiset där mamma hjälper till med ogräsrensningen och går till biblioteket. Också i Åsa Lind och Joanna Hellgrens suveräna bilderbok *Mormors själ* (2012) leker barnen fram sin tröst. Mormor är sjuk och kusinbarnen drar sig in under mormors själ, draperad över en stol som ett tält, för att tänka på det svåra: om mormor slutar andas. Hellgrens spännande bildperspektiv zoomar in barnens intima samförstånd kring allvarsfrågorna.

Vissa bilderböcker går så långt att de skyr allt vemod och fokuserar på den lustfyllda fantasin om döden som ett spännande äventyr. Så är det i Benji Davies färgsprakande bilderbok *Morfars magiska ö* (2016) där pojken Stig får följa med morfar ut till havs genom en hemlig dörr uppe på vinden. De seglar till en paradiset där morfar piggnar till och väljer att stanna. Stig navigerar modigt hem på egen hand och får en hälsning per tukan från morfar att han har det bra på ön. Sådan tröst i form av önskedrömmar är inte att förakta. Barbro Lindgren och Charlotte Ramels bilderbok *Ängeln Gunnar dimper ner* (2000) iscensätter utan att darra på manschetten en kittlande fantasi om en spinkig pojkängel som tillbringar en dag på jorden med att väcka upp döda. Alla som saknar någon får sin älskade tillbaka, om det så är en överkörd katt eller en mamma. Också Ylva Karlsson och Anna Bengtssons bilderbok *När mormor glömde att hon var död* (2001) suddar ut gränsen mellan liv och död. Här dyker mormor som dött plötsligt upp på besök hemma hos barnbarnet Johanna. Att hon är död har hon glömt. Först är det både kusligt och knepigt men sen är alla glada över att ha fått mormor tillbaka, om så än bara för en dag. Berättelser av det här slaget är förstas fullständigt realistiska, men ack så trösterika.

Genom sorgen och ut på andra sidan

I många nya böcker som skildrar sorgearbetet efter att en älskad närstående gått bort bränner det till ordentligt. Också de här berättelserna tänjer ibland gränserna mot det övernaturliga, men det viktigaste är att de övertygar känslomässigt.

Att ta sig genom sorgen och hitta livsglädjen igen genomsyrar Karin Saler och Siri Ahmed Backströms fina bilderbok *Dom som är kvar* (2014). Boken handlar om

en familj där mamman dör och hur de kvarlevande hanterar vardagen. I en serie starkt uttrycksfulla scener skildras naket hur alla sörjer på sitt sätt, genom att gråta, tystna, prata eller bråka. Lika slående beskrivs allas behov av tröst. De färgstarka illustrationerna i krita mot vit bakgrund fångar skickligt stämninglägen och laddade vardagssituationer, medan den sparsamt poetiska texten säger precis så lite som behövs. Det här är en av de finaste bilderböcker jag läst om att ”lära sig leva med att dom som är döda är döda. Och dom som lever lever”.

I Kitty Crowthers *Jag och ingenting* (2015) har en pappa och dotter tappat kontakten efter mammans död. Flickans låtsaskompis, som kallas Ingenting, tröstar och uppmanar henne att börja odla deras trädgård igen. När pappan, som är trädgårdsmästare, får se de vackra blommor hans dotter drivit upp återförenas de i en innerlig omfamning. Crowthers känsliga teckningar och vemodiga berättelse ekar Frances Hodgson Burnetts klassiker *The Secret Garden* (1911) där barn med hjälp av trädgårdsarbete och kontakt till naturen helar egna och vuxna närståendes trauman. Som flera andra tidigare exempel visat, är det vanligt att det är barnen som tröstar de vuxna och inte tvärtom.

Bengt-Erik Engholm och Jonna Björnstjernas *Med pappa i fickan* (2015) är en liten bilderbok som förvånar då den skildrar minnet av en pappa som drack och var deprimerad. Men också här ger förmågan att fantisera läkande tröst. Verklighetens pappa blir i drömmen en annan, dels en liten pappa att värna och bära med sig i fickan, dels en stor pappa som man kan prata med om allt. Boken formulerar komplexa tankar om att döden kan komma som en befriare samt att det går att försonas med en förälder som gjort en besviken också efter att hen gått bort.

Att sorgearbetet är svårt och tungt döljer inte heller de nya kapitelböckerna på temat. I Ellen Karlsson och Josefin Sundqvists underfundiga och rikt illustrerade kapitelbok *Innanför min blåa dörr* (2015) har Leos morfar dött och hela sommaren förstörs av att mamma är så ledsen att hon inget orkar. Leo upptäcker då en blå dörr i sin mage genom vilken han kan ta sig till ett soligt och roligt sommarland där de lekfulla figurerna Taxi, Lången och Tvären finns. Men precis som Max i Maurice Sendaks bilderboksklassiker *Till vildingarnas land* (1963) kan och vill inte Leo stanna för alltid, trots att vardagen skaver. Han tröttnar på figurerna som aldrig vill ta något på allvar och lämnar så småningom fantasivärlden bakom sig. När han åter igen kan prata med sin mamma visar det sig att också hon har en dörr i sin mage hon glömt bort och som de kan gå in genom tillsammans.

Karin Ahlins övertygande kapitelbok *Kom sol!* (2015) är betydligt mer rakt på sak. Här berättar 10-åriga Malva om när hon var 9 och hennes mamma insjuknade i cancer. Malva skriver om allt det svåra från tystnaden kring sjukdomen, fantasierna som ger tröst, ilskan som hon låter gå ut över lillasyster till den ständigt gnagande rädslan att mamma ska dö. Boken sätter ord på allt det svåra. Malva försöker göra mamma glad och trösta lillasyster, medan pappa sviker och flyr in i jobbet. Det blir rent av så illa att barnen får söka skydd hos en äldre granne som axlar vuxenansvaret och talar pappan tillrätta. När mamman sedan plötsligt dör kommer sorgen som en flodvåg och raderar ut allt. Långsamt blir de en ny familj igen som kan söka tröst hos varandra, och livet återvänder. Ahlin skriver oförskönat äkta och djupt berörande.

När ett barn dör

Barn som dör skildras mer sällan i dagens barnlitteratur, men när det händer görs det vanligtvis på ett sätt som ger läsaren olika tolkningsmöjligheter. På så sätt kan varje läsare ta till sig det en själv är mogen för. Astrid Lindgren är en föregångare som med *Bröderna Lejonhjärta* (1973) lät döden öppna dörrar till andra världar medan *Mio min Mio* (1954) möjliggör radikalt motsatta tolkningar av döden som slutet eller början på ett hisnande äventyr. Också Barbro Lindgren och Eva Erikssons vemodiga bilderbok *Andrejs längtan* (1997) om två gatubarn i St. Peterburg låter slutet förbli öppet. Läsaren får avgöra om pojkarna dör eller om de återförenas med Andrejs hett efterlängtrade mamma.

Jef Aerts och Marit Törnqvists stämningsfulla bilderbok *Större än en dröm* (2013) handlar om en pojke som kontaktas av sin döda storasyster: Tillsammans ger de sig ut på en nattlig cykeltur. Det magiska äventyret, tonsatt av bildernas drömska skimmer, ger pojken trösterika insikter i sorgens och dödens väsen. Även Ulf Stark och Sara Gimbergssons *Ett syskon från yttre rymden* (2013) kretsar kring en död storasyster, men här är tonen både vemodig och lättsam. Boken är en fristående fortsättning till Starks *Min syster är en ängel* (1996) illustrerad av Anna Höglund. I den första boken prövar Ulf på att se världen genom sin döda systers ögon, i den senare önskar han att hon fått leva. Hans systerlängtan förstärks av att mamma ligger till sängs med migrän. Ulfs längtan är så stark att han försöker få kontakt med sin himmelska syster via pappans amatörradio. När en tjej i rätt ålder plötsligt dyker upp på granngården är han genast villig att tro på mirakel. Med varsam hand skildras Ulfs naiva tro på underverk jämte hans ilska när sanningen avslöjas. Kanske hon var en

uppenbarelse, föreslår kompisen Klas-Göran. Dessa båda finstämda böcker sällar sig till skaran av berättelser där tron på mirakel och fantasifulla förklaringar inger tröst och livsmod.

Otaliga variationer på ett tema

Variationen på infallsvinklar vad gäller döden i barnboken tycks aldrig sina. Att döden kan presenteras på ett samtidigt underhållande och informativt sätt visade Pernilla Stalfelt redan i sin faktabilderbok *Dödenboken* (1999) som låter tanken flyga fritt kring ämnet och vars slagfärdiga serieteckningar slår håll på rädslan. Ett av de mer spektakulära sätten att ta sig an dödstematiken är att personifiera döden, som i Kitty Crowthers ömsinta *Lilla döden hälsar på* (2012) där döden är ett ensamt, sorgset barn eller i Wolf Erlbruchs magnifika *Anden, döden och tulpanen* (2012) där döden är en ständig följeslagare. Också Peo Rask och Amanda de Frumeries allegoriska bilderbok *Döden och Lyckan spela boll* (2015) gör döden mer begriplig genom att personifiera den. Här jämförs tillvaron med en fotbollsmatch där alla behöver få vara med och vinna. Obalans på spelplanen råder ända tills Livet övertygar de andra om att också Döden måste få delta.

Dagens svenska barnböcker serverar inga färdiga svar om livets slut, men skyr inte heller den svåra frågan. Det är sällan de tillrättalagda berättelserna som övertygar mest, utan oftare de som tar ämnet på djupaste allvar, låter fantasin flöda och erbjuder överraskande infallsvinklar på temat. Genom att skildra döden via ett naivt barnperspektiv kan trösterika, fantasifulla och lekfulla visioner gestaltas. Hoppet om att döden är ett slags förändrat tillstånd snarare än ett slut går som en röd tråd genom böckerna. För vad vi än tycker om döden som lämpligt eller olämpligt tema i barnböcker är det bara att konstatera att det alltid kommer att vara aktuellt – så länge vi lever.

Maria Lassén-Seger